

LEENA LAINE

Kropp, idrott och kvinnohistoria

Kroppens historia är ett försummat kapitel, menar Leena Laine. I denna artikel går hon igenom de fysiska kroppsövningarnas – dvs idrottens – historia i Finland i relation till kvinnor. Leena Laine menar att det är tävlingsidrotten som är grundstenen för idrottens könsuppdelning.

Historieforskningen har kartlagt staternas, institutionernas och byggnadernas historia, men försummat människans egen »byggnad», människokroppen och dess historia. Närbesläktade vetenskaper har behandlat vissa funktioner som ansluter sig till människokroppen: dansen, klädseln, sedvänjorna (Elias Norbert) eller processer som går ut på disciplinering av kroppen (Michel Foucault).

Vad faller då inom ramen för en kroppens historia? Först måste man vara medveten om att varje tidsperiod och samhällstyp har haft sin specifika uppfattning av kroppen och det kroppsligas betydelse (Laine 1984). Kroppen har uppfattats som något positivt (vilket t ex befrämjade ätandet och gav status åt fetma) eller så har kroppen uppfattats som något negativt (och bekämpats genom fasta t ex hos de förkristna asketerna). Kroppens sexualitet har i vissa perioder tuktats och i andra synliggjorts genom klädseln, parfymering, etc.

En kroppshistoria borde även omfatta olika samfunds och gruppers kroppsliga sysslor, såsom ätandet, drickandet, sätt på vilka vila och hygien är organiserade. En kroppens historia borde också omfatta kroppsövningarna och kroppskulturen (t ex dansen, den moderna sporten etc) och slutligen borde allting granskas med hänsyn till klass, ålder och kön.

En vändpunkt vad gäller människans inställning till kroppen kom på 1600-talet, med naturvetenskapernas utveckling och i samband med att människan tog de första stegen mot herraväldet över naturen (Fox-Keller

1985). Nu uppstår en ny yrkeskår, läkarna, som ogiltigförklarar folkmedicinen för att istället ge kroppen »vetenskaplig» behandling. Men redan i 1300- och 1400-talets Europa finns tendenser till att kroppen ska kontrolleras, begränsas och anpassas. Samhällets elit börjar reglera kroppens lukter, ljud och rörelser. Underklassen, med sitt mer okomplicerade kroppsspråk och sedvänjor, marginaliseras genom denna utveckling. Ämbetsmän och kyrkan förbjuder allmogens spel och lekar på gatorna och det blir också förbjudet att rengöra sig offentligt. Kroppens och kroppskulturens historia är både klass- och könsspecifik: de första kontrollsträvandena gällde allmogen – därefter följde den mer invecklade kontrollen av kvinnokroppen.¹

Under 1700-talet börjar man kräva självdisciplin av medborgarna också på det fysiska området. En hälsoideologi utvecklas i Europa som ger råd om hur en människa bör livnära och sköta sig: mer frisk luft, måttligt ätande, regelbunden tvagning etc (Heikkinen 1991).

Människors förhållande till sexualiteten förändrades också. Kroppsarbetarna i staden och på landet hade bevarat ett mer naturligt förhållande till sin kropp (som ju tjänade som arbetsredskap) och vad man antar också till sin sexualitet (Frykman 1981). Det var det nya borgerskapet som höll sig med en tveegad moral, vilken yttrade sig i både en bortträngning av sexualiteten, men också samtidigt i ett offentliggörande av den. Enligt den viktoriaiska ideologin kunde en annan män-

niskas kropp bli ett redskap för njutning och exploatering utan att egendomen, avsedd att stanna i den juridiska familjen, hotades.

Det är ingen tillfällighet att en av de tidigaste diskussionerna om kvinnoemancipationen i Norden kom att föras kring exploateringen av kvinnans kropp inom och utom äktenskapet. Nu skapades utopin om äktenskapet på kamratlig basis, utan erotisk kärlek och sexuellt umgänge. De radikala kvinnorörelserna krävde att även mannen skulle vara orörd vid äktenskapets ingående för att undvika spridningen av venerisk smitta. Detta tema intog från 1870-talet till sekelskiftet en framträdande plats i den emancipatoriska litteraturen. Därefter höjdes mer radikala röster vars främsta företrädare var Ellen Key, som krävde en ren och fri kärlek och som förnekade äktenskapet.²

Utopierna om befriandet av kroppen

Kroppsovningar som vi förknippar med det moderna samhället – såsom modern idrott – utvecklades på 1700-talet parallellt med hälsoideologin, först i form av pedagogisk gymnastik. I slutet av 1800-talet uppstod särskilt i Centraleuropa och Tyskland en särskild kroppskulturrörelse, nudism, vars anhängare måste fly undan polisens vakande öga till hemliga ställen (Paavolainen 1961).

Samtidigt bidrog även danskulturen på sitt sätt till kroppens befrielse, framförallt av kvinnans kropp. Den amerikanska dansösen Isadora Duncan ifrågasatte den klassiska balletten; hon övergick till naturnära dans, iklädd fritt svallande grekisk kvinnotunika. Dräkten dölde inte kroppens konturer och dansörens fötter var bara. I början av 1900-talet grasserade i Europa en tangovåg som väckte moralväktarnas indignation; dansen blottade kvinnans vader. Den fritt hängande sk reformdräkten blev modern i början av 1900-talet och gjorde det möjligt för överklassens kvinnor att äntligen slänga sina korsetter. Första världskriget revolutionerade kvinnans möjligheter att röra sig: nattklubbar, jazzdans, alkoholen och narkotikan kunde rycka med sig en anständig borgarflicka, som klädde sig för dessa nattliga nöjen på ett sätt som tidigare skulle ha väckt anstöt

Frimärke ur serien »Olympiska Guld». Magda Julin, konstskulptör 1920 i Antwerpen.

(Paavolainen 1961). Samtidigt kunde en intellektuell kvinna som Simone de Beauvoir klä sig i en tjock kjol med stadiga promenadskor och fly ut på långa naturpromenader med filosofianteckningarna i ryggsäcken.

Kvinnan som ett medel för rasförädling

Det tycks vara så att den moderna utvecklingen medförde en allt noggrannare kontroll av kvinnokroppen.³ Kvinnorna hade tidigare i viss mån makt över sin egen sexualitet, förlösning och döden (genom dödsritualer) och de hade även ett viktigt socialt nätverk. När läkarskrået utvecklades kallades kvinnornas kunskap »trolldom» och kvinnorna fjärmades från all kunskap och makt som rörde deras egen kropp.

Varken Norbert Elias (1989) eller Michel Foucault (1977) tar hänsyn till kategorin »kön» i sina verk om kroppskontrollen och dess utveckling. I allmänhet är det historiska faktamaterialet om kvinnornas fysiska kultur mycket torftigt och detta har inneburit stora tolkningsproblem av sakförhållandena under t ex 1800-talet. En del forskare, som McCrone (1988) och Mangan (1989), menar att elitkvinnorna gjorde inbrytningar i den manliga idrotten under 1800-talet. Andra källor visar motsatt process, dvs att elitkvinnor

norna utestängdes under tävlingsidrottens starkaste utvecklingsperiod.

Men innan jag närmare går in på detta, vill jag först gå in på de villkor som gjorde att kvinnorna, åtminstone delvis, kunde ägna sig åt fysiska övningar.

I slutet av 1800-talet började man inom medelklassen debattera medelklasskvinnornas dåliga hälsotillstånd, därför att man fruktade att detta skulle påverka de kommande generationernas hälsa. De återkommande graviditeterna, födslarna och missfallen förde ju många kvinnor i graven innan hon fyllt trettio. För att stärka kvinnors hälsa förespråkade man kroppsliga övningar dvs gymnastik. I de nya nationalstaterna skulle kvinnan kompensera den manliga värnplikten genom att uppfylla sin plikt att föda friska, starka barn.⁴

Idrottsrörelsen – en skola för män

Under denna tid ersattes värvade arméer av nationella sådana, vilket fick till följd att en viss fysisk grundkondition och fysiska färdigheter ansågs höra till varje mans nationella plikter (Laine 1984). Det var uttryckligen tävlingsidrotten som i slutet av 1800-talet blev en kultform inom de unga männens kroppskultur. Till en början var det fråga om en elitistisk rörelse, men sedan idrottsrörelsen blivit en massrörelse skapade den ett eget kontrollsystem, såsom tävlingsreglerna, som saknades inom de övriga folkrörelserna (Guttman 1978). Till detta kommer idrottsorganisationernas starka prägel av könssystem. Visserligen har kvinnorna helt assymetriskt fallit inom ramen för detta system, men det var mannens prestationsförmåga och en manlig bild av kroppen som från första början var normgivande, även i strukturellt och ideologiskt hänseende (Adelman 1982). Ett exempel är den olympiska rörelsen som snabbt fick en ideologiskt ledande ställning; rörelsen leddes av baron de Coubertin som förhöll sig avvisande till kvinnoidrotten (Pfister 1980).

Ett annat ideologiskt laddat exempel är de nationella idrottsgrenarna, dvs de grenar som åtnjuter störst popularitet i respektive land eller de som stått sig bäst i den interna-

tionella konkurrensen. Dessa idrottsgrenar har spelat en viktig roll vid skapandet av en manlig identitet för respektive nationalitet (jag återkommer nedan till detta). Den tredje hörnstenen inom den manliga idrottshierarkin är den definieringsprocess varigenom vissa kroppsliga övningar accepteras som »idrott» och andra inte. Denna process har ratat mindre resultatintriktade idrottsgrenar såsom dans, folkdans, folkliga lekar och spel eller andra ospecificerade gränsområden, där kvinnor är väl representerade. Hierarkin är inbyggd i den terminologi som kvinnoforskarna borde använda mycket varsamt.⁵

Kvinnorna utestängdes på många sätt. Ett av de viktigaste medlen var den växande (viktorianska) borgerliga dubbelmoralen och därmed förknippade värderingar (Davidoff 1985; McCrone 1988). Kvinnans kropp var tabu och fick inte exponeras på idrottsplatser eller vid vattnet. Inom medelklassen var man särskilt noga med kontrollen, medan arbetarklassen, bönderna och aristokratin inte tillämpade en lika strikt moral. Ett präktigt exempel på borgerlig skamkänsla är övervakandet av sedliga simturer för kvinnor i Centraleuropa. Agatha Christie (1977) berättar i sina memoarer om de vagnar som byggdes på badstränderna för att kunna transportera kvinnorna till och från vattnet. Då detta i praktiken blev alltför besvärligt hänvisades de båda könen till olika badstränder.

Könsaspekten i den finska idrottsorganisationen

Skolgymnastik för flickor började tillämpas på allvar under 1870-talet. De kvinnliga lärare som tog hand om flickornas undervisning utbildades först på ett särskilt institut som åtnjöt statsstöd och somliga studerade vid GCI i Stockholm. Efter tio år av påtryckning öppnades gymnastikinrättningen vid Helsingfors universitet år 1894 för kvinnor. Förutom till gymnastiklärare kunde kvinnorna där utbildas till sjukgymnaster eller massörer.

År 1876 grundades i Helsingfors den första gymnastikföreningen för kvinnor i Norden. Den var unik ur kvinnorörelsens synvinkel eftersom kvinnorna här verkade i sitt eget

intresse och inte som tidigare i välgörenhets-syfte. Föreningens första ordförande var den 17-åriga Elin Waenerberg som kom från en högreståndsfamilj. Hennes bror hade ett år tidigare grundat den första gymnastikföreningen för män.

Genom att bilda separata gymnastikföreningar för män och kvinnor framhävdes inom idrottsrörelsen explicit skillnad mellan könen, vilket inte varit fallet i tidigare bildade jaktföreningar och segelsällskap (de senare hade också några kvinnliga medlemmar), (Laine 1984).

Under 1880-talet uppstod kvinnliga gymnastikföreningar i flera städer. Verksamheten bedrevs vanligen inte under särskilt reglerade former; ett antal kvinnor anordnade under »höst- och vårterminerna» gymnastikövningar efter egna behov. Redan år 1896 grundade dock kvinnorna en egen riksomfattande organisation, Finska Kvinnogymnastikförbundet; vilket var en följd av kampen att få till stånd utbildningen vid Helsingfors universitet, som ju 1894 öppnades för kvinnor. Man upplevde sig nu som motarbetade av manliga kolleger, och ytterligare ett exempel på att en kampsituation uppstått är att den första ordinarie kvinnliga läraren vid universitetets institut tillsattes utanför den radikala krets som bildat förbundet.

Riksförbundet var ett avgörande steg på vägen mot könsuppdelningen inom idrottsrörelsen, eftersom förbundet såväl till innehåll som yttre former avvek från den senare grundade manliga organisationen. År 1906 grundades Finlands Gymnastik- och Idrottsförbund, som leddes av män och koncentrerades på tävlingsidrotten. Då föreningarna anslöt sig till förbundet kom även deras kvinnoavdelningar att höra till FGIE. För att kunna hålla även dessa avdelningar långt åtskilda från männens verksamhet och för att konsolidera kvinnogymnastikens ställning började Kvinnogymnastikförbundet år 1904 anordna gymnastikkurser för kvinnliga verksamhetsledare. Därigenom ville man bli av med de resterande manliga ledarna i kvinnoavdelningarna vilka lärt sig gymnastikens grunder i armén som handledare och som man i brist på kvinnliga ledare använde sig av (Laine 1984).

Kvinnogymnastikförbundet kom å sin sida att anamma det svenska gymnastiksystemet, som väckt motstånd inom mansgymnastiken; det strävade efter att skapa ett eget gymnastiksystem för kvinnor. Förbundet kom också att överge tävlingsidrotten som med hull och hår omhulldades av de manliga kollegerna. Kvinnogymnastikförbundets linje ledde inom ett par decennier till uppkomsten av en omfattande och självständig finländsk kvinnogymnastikrörelse som gick sina egna vägar.⁶

Kvinnogymnastikförbundet såg sig som en liten »krets av systrar»: före år 1917 hade förbundet mindre än trettio medlemsföreningar, av vilka somliga var inofficiella medlemmar. Däremot började de allmänna idrottsorganisationerna redan på 1910-talet att ha många gånger fler kvinnoavdelningar.

De finska kvinnornas linje avvek tydligt från utvecklingen i andra länder som Sverige och Tyskland, där manliga auktoriteter ledde kvinnogymnastiken. Egna kvinnogymnastikorganisationer liknande den i Finland grundades endast i Förenta Staterna och England.

Det var medel- och överklassens kvinnor som för sig grundade sina egna gymnastikföreningar. Arbetarkvinnorna och kvinnorna på landet anslöt sig oftast via kvinnoavdelningar till föreningar som grundats av män. Även om dessa kvinnoavdelningar hade en viss självständighet, så var kvinnorna i minoritet i styrelsen och de fick inte förrän på 1940-talet några ledande poster i distriktets eller förbundets styrelse. Uppdelningen i manliga och kvinnliga avdelningar och reproducerandet av könshierarkierna var desamma i såväl borgerliga som proletära idrottsföreningar. Från sekelskiftet fanns också pojkavdelningar och flickavdelningar och de kroppsövningar som anbefalldes åter speglade könsrollerna. Inom de självständiga kvinnliga gymnastikföreningarna, förblev kvinnorna medlemmar även efter att de hade gift sig (Laine 1987).

Folkidrottens rötter kan härledas till 1880-talet, då den finska nationella rörelsen pläderade för en finskspråkig gymnastikrörelse som motvikt till »den svenskspråkiga elitrörelsen». Den finska rörelsens paroller och återopande av idén om fosterlandsförsvaret

fick arbetare på landet och i städerna att utföra kroppsövningar, gymnastik och olika idrottsövningar (Laine 1984).

Folkidrottsrörelsen genomförde endast delvis en könsuppdelning. I begynnelsen tycks alla ha varit med: män och kvinnor av folket, herrar, drängar och studenter deltog i de återupplivade folkliga spelen och lekarna. Kvinnorna tävlade grenvis för sig, t ex i rodd, medan de i andra grenar tävlade sida vid sida med männen, som t ex i löpning och skidåkning. Detta hade sin grund i den könsdelade arbetstraditionen i vilken folkidrotten hade sina rötter.

Att man faktiskt strävade efter en gemensam rörelse märks också i de diskussioner som på 1880-talet fördes om en ny, finskspråkig idrottsterminologi (Laine 1984). Medan man sökte efter motsvarigheter till orden »sport» och »idrott» betonade man även i pressens insändarspalter att de nya orden borde återspegla bägge köns erfarenheter av kroppsliga övningar, spel och lekar. Bl a ansågs ordet »kisa» (spel) uppfylla dessa kriterier medan det föreslagna »urheilu», som härleddes från »urho» (hjalte), »urheus» (hjaltemod) uppfattades som patriarkalt. Det är knappast någon tillfällighet att det senare ordet avgick med segern.

Kvinnoidrott och tävlingsidrott

Gymnastiken var den idrottsgren som kvinnor anammade. Den ansågs också som lämplig för kvinnor då den inte var någon utpräglad tävlingsgren och då den betonade vackra rörelser och hälsa. Vidare krävde gymnastiken måttliga fysiska ansträngningar och undvek direkt kroppskontakt mellan kvinnorna, som i brottning eller boxning. Den kvinna som hade valt gymnastiken hamnade sålunda inte i en rollkonflikt. Inom gymnastiken kunde kvinnorna också med hjälp av egna utbildade ledare, utan manliga auktoriteter, skapa sig ett eget rörelseområde (Pfister 1980).

Tävlingsvurmen slog igenom på 1890-talet i den finska idrottsrörelsen som då började anta karaktären av en massrörelse. Den manliga ungdomen började tävla om medaljer och rekord (Laine 1984; 1988). Kvinnor-

na sorterades bort genom den definition på en tävlingsdeltagare som började tillämpas: »18 år fyllda manliga medlemmar av en idrottsförening». Detta kriterium framgick av ett flygblad från år 1894 för nationella tävlingar i friidrott. Utestängningen av kvinnor kan ha som orsak antingen internationella förebilder eller det enkla faktum att man visste att kvinnor ämnade delta i tävlingarna och ville utestänga dem. Från år 1907 började Finlands Gymnastik och Idrottsförbund ordna tävlingar i friidrott för damer och år 1912 övervägde förbundet att grunda en sektion för kvinnor. Då kvinnogymnastikförbundet satte sig på tvären blev det ingen sektion. FGIF anordnade dock förbundsmästerskap i friidrott och skidlöpning för kvinnor.

Inom kvinnogymnastikförbundet hade man behandlat tävlingsfrågan 1904, men inställningen var negativ. Förbundets ordförande fruktade att kvinnorna skulle riskera sin hälsa under tävlingarna – i den överdrivna jämlikhetens namn. Man försökte också kontrollera och styra tävlingsdeltagandet hos de kvinnor som stod utanför organisationen. Förbundet beslutade att de egna kvinnliga lärarna skulle delta i tävlingsförberedelserna och att deltagande kvinnor skulle underkastas läkarkontroll före tävlingen, bl a för att förhindra deltagande under menstruationen. För egen del förbjöd förbundet helt och hållet alla tävlingar. I själva verket skärptes förbundets hållning sedan Elli Björkstén på 1910-talet övertagit ledningen av det teoretiska och praktiska arbetet (Laine 1989 b). Hon skapade gymnastik för kvinnor och ansåg att det inte fanns någon idrott som lämpade sig för dem (Björkstén 1918).

Kvinnorna själva var kluvna. Frågan om vilka kroppsörelser kvinnorna behövde, trasslade in sig i den pågående språkstriden inom förbundet (Laine 1984; 1989). De finskspråkiga medlemmarna som inte var representerade i förbundets ledning sökte i denna tvist stöd hos föreningar och avdelningar som inte hörde till förbundet samt i arbetaridrottskretsar där tävlingar mellan kvinnor var vanliga. Därmed började de finskspråkiga medlemmarna gå in för kvinnogymnastiken som massrörelse i stället för elitrörelse. De utvecklade bl a år 1912 ett

idrottsmärke för flickor och kvinnor som uppmuntrade dessa att ägna sig åt hälsosam idrott, men inte tävlingsidrott. Märket erlades främst av kvinnor som inte hörde till förbundet och flickskoleelever.

Kvinnogymnastikförbundet förnyade år 1911, inför de olympiska spelen i Stockholm, sitt beslut att inte inkludera tävlingar eller ens idrottslekar i sitt program. Kvinnorna kritiserade den manliga gymnastik- och idrottsrörelsen som de ansåg vara en härd för självskhet och nationalistisk tävlingsanda. Det fanns också andra skillnader mellan mans- och kvinnoorganisationerna. Inom sitt eget förbund försökte kvinnorna utbilda sig i teoretiska och pedagogiska frågor; de grundade ett bibliotek (1904) och landets första kvinnliga gymnastikinstitut i Tammerfors, samt startade lek- och idrottsplatser för barn i Helsingfors efter amerikansk förebild. Man drömde om ett eget gymnastikhus för kvinnor. Tillsammans med andra kvinnoföreningar utövade de idrottande kvinnorna inom förbundet påtryckningar på stadens organ; man krävde egna idrottsfält för kvinnor eller utbyggnad av de gamla för att kvinnorna ostörda skulle få ägna sig åt idrott. I tidningarnas spalter tvistade man om kvinnors rätt att få fastställa sina egna idrottsgränser. Gemene man var emot detta (Laine 1989 a).

De två amerikanska forskarna Boutilier och SanGiovanni (1983) menar att åren mellan 1917-1936 var kvinnoidrottens första expansionsskede och att arbetar- och medelklasskvinnorna då befann sig i tätgruppen. Utvecklingen avspeglade kvinnornas inträde i arbetslivet; den traditionella kvinnorollen kompletterades av en ny roll: medborgaren, arbetstagaren och idrottsutövaren. Under denna period fick kvinnoidrotten en stark ställning, vilket avspeglades redan under första världskriget i ökat kvinnligt deltagande i tävlingar. Denna utveckling hade dock påbörjats redan på 1910-talet i Finland och Sverige (Laine 1989 a; Olofsson 1989).

Det första tävlingsidrottsförbundet för kvinnor bildades år 1917 i Frankrike och fler länder följde efter. I augusti 1922 hölls i Paris de första olympiska spelen för kvinnor inför 20 000 åskådare. Tävlingsprogrammet be-

stod enbart av friidrottsgrenar (Laine 1989 b).

År 1926 hölls nästa olympiska spel för kvinnor i Göteborg. Dock ansåg sig IOK (Internationella olympiska komittén) ha ensamrätt på namnet, så spelen bytte namn till »Kvinnornas världsspel». I Sverige grundade man under spelens gång ett svenskt idrottsförbund för kvinnor.

Kvinnoidrottsrörelsen befann sig sålunda på frammarsch, vilket även noterades inom den internationella olympiska komittén och av internationella friidrottsförbundet (IAAF). Samtidigt började de nationella friidrottsförbunden uppleva de fristående kvinnoorganisationerna som konkurrenter. År 1926 började åtgärder vidtas på olika håll för att få kvinnoidrottsrörelsen införlivad i den internationella olympiska rörelsen och de nationella och internationella specialförbunden.

Till priset av att de fristående kvinnoidrottsorganisationerna gick upp i de nationella (manliga) friidrottsförbunden, fick kvinnliga idrottare delta i de olympiska spelens friidrottsprogram. De olympiska friidrottstävlingarna för kvinnor förverkligades första gången i Amsterdam år 1928.

Tävlingsidrott som en grundsten för könsuppdelning

I Finland kom frågan om kvinnornas deltagande i de olympiska spelen i friidrott och i tävlingar för övrigt, att ge anledning till en av de livligaste debatter någonsin om kvinnors rättigheter och »det kvinnliga».

Männen började debatten. Den ledande organisationen för mansidrott, Finlands Gymnastik- och Idrottsförbund, slutade år 1923 att organisera mästerskapstävlingar i friidrott för kvinnor. För många män blev det därför en chock då IAAF och IOK år 1926 införlivade kvinnlig friidrott i de olympiska spelens program. Detta åstadkom en storm av protester från speciellt de manliga organisationerna i Finland. De manliga idrottsledarna hävdade i tidningsartiklar och -intervjuer att den kvinnliga friidrotten var oestetisk, att kvinnorna saknade talang för friidrott och att kvinnornas uppdykande på friid-

rottsarenorna skulle förvandla dessa till bordeller som erfordrade sedlighetspolis (Laine 1989 c). FGIF organiserade också en »olympisk strejk» (1927) för att utöva påtryckningar mot de internationella organisationerna. Man ville att dessa skulle dra tillbaka sitt beslut och bakom detta låg åsikten att de i förbundets tycke helt onödiga kvinnliga tävlingarna ersatte några för Finland viktiga »guldgrenar» (Hägrinen-Laine 1989).

De kvinnliga organisationerna stod mer vid sidan om i denna konflikt, även om de i princip var emot IOK:s linje.

För männens del var den viktigaste frågan att reservera den »heliga, nationella idrotten» för män och att skilja det »manliga» och »kvinnlige» åt. Detta intresse gick igen på andra håll inom idrotten. Könsgrensarna hade t ex befästs genom de år 1919 grundade skyddskårerna som inte godtog den inhemska klassiska mansgymnastiken, eftersom den uppfattades som alltför »feminin». Istället gick man in för den rytmiska gymnastik som utvecklades av Niels Bukh i Danmark. Till en början dög inte heller det nya finska spelet boboll, som betraktades som »ett spel för kvinnor och barn». Skyddskåren inledde dessutom ett ungdomsarbete bland gossar, eftersom kvinnorna hade fått en alltmer dominerande ställning inom lärarkåren i folkskolorna. En stor del av de idrottande pojkarna kom under uppväxttiden att höra såväl till skyddskåren som till idrottsrörelsen (Laine 1989 c).

Hela den kvinnliga gymnastiken och idrotten å sin sida leddes i praktiken av den starkaste kvinnogymnastikorganisationen, Förbundet för fysisk fostran för Finlands kvinnor, som också var finskspråkigt. Detta förbund framstod som en auktoritet för kvinnor både i och utanför organisationen. 1920-talets gymnastgeneration avvek från den radikala generation som i slutet av 1800-talet hade sagt sig »leva för samhället» och inte för hemmet. Den nya generationen deklarerade på 1920-talet, t ex genom Hilma Jalkanen (Laine 1989 c), att moderskapet var kvinnans heligaste uppgift och hemmet hennes heligaste plikt och att kvinnogymnastiken beredde kvinnorna för båda dessa uppgifter. I vissa kretsar kombinerades »den nya kvinno-

gymnastiken» och »den nya kvinnligheten» med finsk nationalism, vilket stärkte det ledande förbundets ställning och politiska betydelse.

Motattack från kvinnliga akademiker

Därmed rådde lugn och ro inom idrottsfamiljen: organisationerna för kvinnogymnastik tog hand om hustruns och moderns uppgifter. Konsensus stördes dock av den ovan nämnda debatten om olympiska tävlingar för kvinnor, och senare på 1930-talet av akademiska unga kvinnor som gav sig in i tävlingsidrotten.

Under 1920-talet växte dessa unga kvinnors tävlingsvilja och de lät sig inte skrämmas bort. De spelade bandy, tävlade i tennis och simning. I tidens kvinnolitteratur utvecklades under 1920-talet – vid sidan av »humorsidealet» – en ny kvinnomodell, nämligen den akademiskt utbildade familjeflickan för vilken intensiv idrott och en vacker, stark och smidig kropp, var en symbol för kontroll över det egna livet.

Dessa unga akademiska kvinnor organiserade sig i början av 1930-talet i Akademiska Idrottsförbundet där de bildade en kvinnoavdelning och idkade olika tävlingsidrotter. Inom kort grundade de en egen idrottsförening, skaffade sig en manlig tränare, anslöt sig till FGIF och siktade in sig på de olympiska spelen. Om debatten om kvinnornas deltagande i de olympiska spelen var männens debatt, så blev den diskussion som följde på de akademiska, unga kvinnornas tilltag, kvinnornas. Nu blev nämligen maktgränserna inom könet hotade.

Kvinnogymnastikförbunden attackerade den nya föreningen mycket hårt och inte alltid med blanka vapen. Förbundet och särskilt dess ordförande, som var läkare, »varnade» kvinnorna för de sanitära och sociala faror som var förknippade med tävlingar i friidrott. Tävlanget skadade könsorganen och fick menstruationen att upphöra. Träningen gav kroppen mansliknande drag och berövade kvinnorna viljan att vara mödrar. Både hälsan, kvinnligheten och könsidentiteten stod alltså på spel, liksom kvinnornas plikt att bli mödrar. Man påstod även att gränserna

mellan könen suddades ut. Kvinnor med mansliknande kropp uppmanades särskilt att utföra feminina rörelser för att göra kroppen mer kvinnlig.

Bakom de manliga och kvinnliga auktoriteternas våldsamma attacker mot kvinnotävlingarna låg i själva verket det faktum att dessa hotade den »maktbalans» mellan könen som gradvis uppnått under loppet av 1920-talet.

Men varför kom just friidrotten att bli den bastion som ivrigast försvarades av könssystemets anhängare? Inom den finska idrotten framstod uttryckligen friidrotten som den »heliga grenen», nationalsporten där man klarat sig bättre än alla andra folk. Den tyske forskaren Michael Klein (1983) har träffande skrivit om de nationella grenarnas betydelse för männen: varje form av nationalsport är ägnad att skapa och stärka särskilt den manliga könsidentitet som är utmärkande för respektive period. Inom varje samhälle är den nationella idrottsgrenen förknippad med manlig dominans, men också med sexuella krav, behov och rädslor. Sålunda är nationalidrottens grenar uttryckligen bundna till samhällsstrukturen och den sociala ordningens inneboende dimensioner.

I slutet av 1930-talet skedde en nedgång överallt i världen vad gäller den kvinnliga idrotten (Boutilier & SanGiovanni 1983). Men efter kriget vann kvinnorna speciellt i Norden stort inflytande igen. De tog t ex kontrollen över all kvinnoidrott via speciella kvinnokommittéer, också i de av män ledda förbunden (Laine 1989 b). Tack vare kvinnliga idrottares framgångar i Sovjetunionen och USA vann den kvinnliga idrotten en ny och högre status. Paradoxalt nog förlorade dock kvinnorna själva gradvis i inflytande över idrotten och männen har nu på alla håll – i Finland på 1960-talet – tagit över kontrollen igen.

En diskurs kring idrottens kön

Vi har sett hur idrottsorganisationernas allt mer könspräglade karaktär och roll som upp-
rätthållare av könsgränserna har framträtt. Med ett psykoanalytiskt färgat sätt att se kan

Frimärke ur serien »Olympiska Guld». Toini Gustafsson, längdskidor 1968 i Grenoble.

man med Lacan och Kristeva konstatera att den moderna (tävlings)idrotten företräder den symboliska ordningen – med ett språk som är inskränkt, hegemoniskt och utesluter »minoriteter» såsom kvinnor. Den manliga »idrottsdiskursen» bygger på sådana begrepp som t ex aggressivitet, kraft, våld, regler och kontroll.

Utanför den symboliska ordningen – och enligt Kristeva, inom den semiotiska ordningen – skulle då falla de icke-tävlande spelen och lekarna, barnlekarna, dansen och de andra kroppsliga uttrycksformerna som inte passar in i symbolspråket och som inte har en stödjande funktion för den manliga diskursen. Utanför lämnas kvinnorna, de etniska minoriteterna, de sexuella minoriteterna, »fel» årsklasser (barnen, åldringarna). Idrotten är alltså en mansdiskurs där det semiotiska, »de grå zonerna», de (idrottsligt) okristalliserade områdena utgör marginalia. Inom det symboliskas område har kvinnans kropp definierats som en negation av mannens; kvinnan anses vara mannen underlägsen i allting, hon är långsammare och svagare.

Till saken hör att kvinnorna själva deltog i avgränsandet av det kvinnliga området. Elli Björkstén t ex, utvecklar av den nordiska kvinnogymnastiken, utgick i sin argumenta-

tion från anatomiska skillnader i muskulatur och benbyggnad mellan man och kvinna. Björkstén förhöll sig därför avvisande till idrotten. Hon ansåg att kraften inte fick vara det primära i kvinnogymnastiken, vilken snarare borde slå vakt om kvinnans mjukhet, smidighet och behag. Gymnastiken borde syfta till att hjälpa kvinnan att bättre fylla sin värdigaste uppgift – moderskapet.

Av Björksténs texter kan man sluta sig till att hon skrev för medelklasskvinnor och att hennes mer krävande gymnastik inte lämpade sig för massgymnastikrörelsen. Så fick t ex begreppet »själfullhet» eller »behag» i den kvinnliga massgymnastiken konstgjort »kvinnliga» former, som, för att citera Björkstén, befrämjades av de då allmänna och illa ledda plastiska (dans)instituten.

Hänvisningen till moderskapet var inte någon slump, utan en del av de nya tongångarna inom kvinnogymnastiken. Den låga nativiteten bland medel- och överklasskvinnorna påpekades t ex i rasteoretiska texter. Vid de kurser som hölls år 1924 i det två år tidigare grundade nordiska kvinnogymnastikförbundets regi, betonade en läkare som föreläste om rasteorin vikten av att de bildade klasserna skaffade sig fler barn, särskilt inför hotet från »de röda massorna». Utvecklandet av rasen var en fråga som ansågs beröra inte bara den bildade klassen utan hela nationen. Kvinnorna styrdes på nytt in i ett liv i hemmen och samma ideologi utsträcktes även till arbetarkvinnorna. Man började skola dessa kvinnor – även inom gymnastikrörelsen – till husmoderns yrke. Hemmafruskolningen omfattade också de yrkesarbetande kvinnorna och detta fick till följd att den egentliga yrkesutbildningen för flickor försumrades.

Den nya kvinnogenerationen gymnastiserade sålunda inte för sitt eget utan för familjens bästa – kvinnogymnastiken fanns inte till för det egna nöjet utan för att glädja den utomstående öga och för att producera friskare mödrar. Detta är det patriarkala tjunder som reglerade det fysiska i kvinnogymnastiken och -idrotten. De akademiska kvinnornas mer feministiska synpunkter negligerades genomgående.

Frimärke ur serien »Olympiska Guld». Ulrika Knappe, höga simhopp 1972 i München.

LITTERATUR

- Adelman, Melvin, L. *Manliness and sport: a review of the recent literature*, paper delivered at the North American Society for Sport Historians, Manhattan, Kansas, May 1982.
- Björkstén, Elli, *Kvinnogymnastik I*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1918.
- Boutillier, M A & SanGiovanni, L. *The Sporting Woman*, German Genetics Publishers, Champaign, Illinois 1983.
- Christie, Agatha, *An Autography*, Weidenfeld et Nicholson, London 1977.
- Davidoff, Leonore, »Class and Gender in Victorian England», i Newton, Judith, L., Ryan, Mary, P. & Judith, R., Walkowitz, *Sex and Class in Women's History. Essays from Feminist Studies*, Routledge, London 1985.
- Dunning, Erik and Malcom Sheards, *Barbarians, Gentlemen and Players*, Martin Robertson, Oxford 1979.
- Elias, Norbert, *Sedernas historia*, Atlantis, Stockholm 1989.
- Federly, H. *Rashygien*, i F.F.F, vol 7, 1924.
- Foucault, Michel, *The History of Sexuality, Vol I*, Vintage Books, New York 1980.
- Fox-Keller, Evelyn, *Reflections on Gender and Science*, Yale University Press, New Haven – London, 1985.
- Frykman, Jonas, »Pure and Rational. The hygienic vision: A study of cultural transformation in the 1930s», i *Ethnologia Scandinavica* 1981.
- Guttman, Allen, *From Ritual to Record. The Na-*

- ture of Modern Sports, Columbia University Press, New York 1978.
- Hall, Ann, M, »Gender, body practices and power», paper presented to the »Frauen forschen in der Sportwissenschaft-Frauenforschung: Eine interdisziplinäre Tagung», Münster, FRG, mars 1990.
- Heikkinen, Antero, »Promenadeja ja terveyskylpyjä» (manuskript) i Suomi uskoi urheiluun. -Suomen urheilun ja liikunnan historia, *Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu*, nr 128, Helsinki, under tryckning.
- Häyrinen, Reijo & Laine, Leena, »Suomi urheilun suurvaltana», i *Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu*, nr 115, Helsinki, 1989.
- Jobling, Ian, »Where before her beauty was suggestive and elusive, now it is defined: Ramifications of Australian female athletes in swimming and track events at the Olympic Games, 1912 and 1928», paper presented at the international HISPA congress, Ancient Olympia, Greece, May 1989.
- Klein, Michael, *Sport und Geschlecht*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg 1983.
- Laine, Leena, »Die historische Entwicklung des Finnischen Frauensports», i Christine Peyton & Gertrud Pfister, *Frauensport in Europa*, Fischer, Hamburg 1989 a.
- Laine, Leena, »From utopies to reality: Women's Olympic Games in 1991?», i *ICOSH Seminar 1988*, Sarajevo, June 1989 b.
- Laine, Leena, »Gendersystemet i kroppskulturen/idrotten i historiskt perspektiv», i Eva Olofsson & Anita Wester-Wedman (red), *Kvinnorna och idrotten*, Jämfö rapport nr 19, Stockholm 1990.
- Laine, Leena, »The »nature» of woman – the »nature» of man: the effects of gender images on organizing sport in Finland in the 1920s and 1930s», i Raivio, Marjo (red), *Proceedings of the Jyväskylä Congress on Movement and sport in women's life, Vol I*, Press of University of Jyväskylä, 1989 c.
- Laine, Leena, »Idrott för alla – men på olika villkor? Idrott, samhälle och social kontroll i Finland 1856-1917», i *Svenska idrottshistoriska föreningens årskrift 1988*, Stockholm 1988.
- Laine, Leena, »In search of women's physical culture. Elli Björkstén and women's gymnastics», i *Scandinavian Journal for Sports Sciences*, nr 1, 1989 d.
- Laine, Leena, »Vapaaehtoisten järjestöjen kehitys ruumiinkulttuurin alueella Suomessa v. 1856-1917, I-II», i *Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu*, nr 93A-93B, Helsinki 1984.
- Losman, Beata, *Kamp för ett nytt kvinnoliv*. Ellen Keys idéer och deras betydelse för sekelskiftets unga kvinnor, Liber förlag, Stockholm 1980.
- Mangan, J, A, and Park, Roberta (red), *From »Fair sex» to Feminism. Sport and the Socialization of Women in the Industrial and Post-industrial Eras*, Frank Cass, London 1987.
- Mangan, J, A, »The social construction of Victorian femininity: Emancipation, Education and Exercise», i *International Journal of the History of Sport*, nr 4, 1989.
- McCrone, Kathleen, E, *Sport and the Physical Emancipation of English Women 1870-1914*, Routledge, London 1988.
- Messner, Michael & Sabo, Donald, F, *Sport, Men and Gender. Critical Feminist Perspectives*, Human Kinetics Books, Champaign, Illinois, 1990.
- Olofsson, Eva, *Har kvinnorna en sportslig chans? Den svenska idrottsrörelsen och kvinnorna under 1900-talet*, akademisk avhandling, Umeå universitet, Kungälv 1989.
- Paavolainen, Olavi, *Nykyäikää etsimässä*, Valitut teokset, Otava, Helsinki 1961.
- Pfister, Gertrud, *Frauen und Sport*, Fischer, Hamburg 1980.
- Struna, Nancy, »Puritans and sport. The irretrievable tide of change», i *Journal of Sport History (Canada)*, nr 4, 1977.
- Tuulio, Tyyni, *Alexandra Gripenberg*, Werner Söderström AB, Porvoo 1959.

NOTER

- 1 Se speciellt Norbert Elias (1989) och vad gäller idrottsforskningen, Dunning & Sheard (1979). Nancy Struna (1977) har utmärkt skildrat processen i 1600-talets puritanska samhällen i Nord-Amerika. Om förhållandet klass/kvinnor har Ian Jobling (1989) skrivit i sin Australiensiska simhistoria. Allen Guttman (1978) framhäver att »court-tennis» förbjöds i England år 1388 för arbetare och tjänare, men inte för kvinnor ur de högre klasserna.
- 2 Jämför den stora moraldebatten i Skandinavien på 1880- och 1890-talet, där främst skandinaviska skriftställare deltog. Banérförare var Björnstjerne Björnson (Thurman 1987; Laine 1989 d). Ellen Keys »kroppspolitik» följdes av många kvinnor (Losman 1980).
- 3 Kvinnornas närvaro och frånvaro i olika kroppsaktiviteter på 1800-talet är en tvistefråga (se not 5). Felaktiga och okritiska slutsatser beror på att man lagt för stor vikt vid den viktoriaiska tiden och (i idrotten) den engelska nationalismen. Nancy Strunas

(1977) skarpa insats ifrågasätter t ex J A Mangans (1989) nationalistiska berättelse om »Englands gåva till världen: den moderna idrotten».

- 4 Så var t ex modern till en av Finlands mest kända kvinnoakademin; Alexandra Gripenberg, andra hustru till Alexandras far, vars första hustru födde åtta barn, av vilka fem dog. Alexandras mor var en frisk allmogekvinna som fick nio barn (Tuulio 1959; Federley 1924).
- 5 Den historiska forskningen om kvinnoidrotten i Nord-Amerika använder termen »sport» helt okritiskt. Men även en forskare som t ex McCrone accepterar definitionerna på samma sätt och skildrar kvinnornas heroiska kamp för rätten att komma in i idrottsvärlden som att de »alltid varit bortträngda» (McCrone 1988). Engelsmannen J A Mangan, forskare specialiserad på den engelska »college»-idrotten, förvandlar också den idrottsliga kvinnoemancipationen i sitt land till en del av den brittiska nationalistiska och imperialistiska idrottsrevolutionen som han menar att collegeidrotten »som bäst» var (Mangan 1989). Se också Laine 1990; Adelman 1982.
- 6 Från 1920 fanns det i Finland två särskilda kvinnogymnastikförbund. Dels ett stort finskspråkigt (12 000 medlemmar) och dels ett litet svenskspråkigt (2000 medlemmar). AIF och Finska Gymnastik- och Idrottsförbundet räknade tillsammans 30 000 kvinnliga medlemmar. I de sk specialidrottsförbunden var antalet kvinnor högst 1000. Men även i t ex den stora Lotta-organisationen idrottades det flitigt (Laine 1989 c).

SUMMARY

Body, body exercises and the history of women

In this article the author discusses the development of women's physical culture and in particular of women's physical exercises. The empirical material consists of data collected for a doctoral dissertation about the organization of Finnish women in physical culture. A special feature of Finland is a highly organized women's gymnastics movement that has discarded competitive sports altogether.

The idea of the article is to approach women's gymnastics and sports movement as part of the history of the human body and the gender development of the human body. Many researchers such as Norbert Elias or Michel Foucault have emphasized the class-bound nature of the physical culture but have neglected its gender connections.

Finding the general trend in the gender development is particularly important because the recorded history of women's physical culture has been largely one-sided romanticizing and celebrating women's emancipation in sports, behind which there is an overemphasis of the impact of the Victorian age.

A more nuanced analysis provides a more comprehensive picture of the process, which, for example in Finland, resulted into a strong division into men's and women's world that transcended the class boundary and that dismissed all efforts to bridge the division or even physical properties referring to the wrong sex as threatening the gender consensus.

Leena Laine
Historiska institutionen
Tammerfors universitet
Box 607
SF-331 01 Tammerfors
Finland